

SARUNAS PAR VĒSTURI / DISCUSSING HISTORY

<https://doi.org/10.22364/lviz.121.07>
pp. 155–166

LATVIJAS VĒSTURES
INSTITŪTA ŽURNĀLS

1(121) 2024

*“Un Rumbula, lai mūžam tavā sirdī dzīvo
Un tavu mīlo baisās nāves skats.
Šīs atmiņas tu saglabā līdz galam.
Tik tā tu vari savai dzīvei jēgu rast.”*

(Rīgas geto 1942. gadā jauniešu dziedāta dziesma,
no jidiša latviskojis Marģers Vestermanis)

AUTOBIOGRĀFISKĀ VĒSTURE

Marģers Vestermanis sarunā¹ ar Edgaru Engīzeru par piedzīvotā un pārdzīvotā lomu vēstures uztverē un rakstīšanā

Tiem, kas kaut nedaudz seko līdzī Latvijas vēsturnieku saimei, Marģera Vestermaņa vārds komentārus neprasa. Viņa izveidotais Latvijas ebreju muzejs² ir svarīgs ne vien mūsu vēstures nozīmīgas sadaļas atklāšanai, bet arī sabiedrību vienojošas, plašākā izpratnē balstītas vēstures apziņas veidošanai. Marģers Vestermanis lielākoties raksta par Latvijas ebreju iznīcināšanu, viņu pretošanos tai, kā arī ebreju glābšanu un glābēju fenomenu Holokausta laikā, tāpat arī aktīvi strādā pie viņu piemiņas veidošanas (pēc M. Vestermaņa iniciatīvas Rīgas ebreju

- Publicēts saīsināts sarunas apkopojums. Pilna teju piecu stundu garā intervija nodota muzejam “Ebreji Latvijā”.
- Muzeju “Ebreji Latvijā” pēc vēsturnieka Marģera Vestermaņa iniciatīvas dibināja Holokaustu pārdzīvojušo ebreju grupa 1989. gadā, muzejs atrodas Rīgas ebreju kopienas telpās Skolas ielā 6.

kopiena 2007. gadā izveidoja piemiņas memoriālu Latvijas ebreju glābējiem³), un tas ir vērtīgs pienesums Latvijas historiogrāfijā.

Turpinot iesākto sarunu ciklu par dažādiem vēstures zinātnes problēmjuatājumiem, pievērsisimies subjektīvā faktora atklāšanai, no kura nevar izvairīties neviens vēsturnieks, kas vienlaikus arī ir cilvēks ar savu dzīves pieredzi, vērtību sistēmu un redzējumu uz lietām. Personīgā dzīves pieredze neapšaubāmi ir viens no galvenajiem faktoriem, kas veido šo cilvēka personības šķautni. Tādēļ šoreiz centīsimies sarunu risināt nevis par pagātnē notikušo, bet par vēsturi kā zinātnisku disciplīnu – to, kā (un kāpēc) mēs vēstām par pagātnes notikumiem un kā mēs tos uztveram, kā arī faktoriem, kas to ietekmē, īpaši koncentrējoties uz paša vēsturnieka pieredzēto, viņa biogrāfiju kā nozīmīgu vēstures uztveri un izpratni veidojošu faktoru.

Edgars Engīzers: *Mēs parasti par vēsturi pārsvarā runājam kā par pagātni – man gribētos tomēr domāt, ka vēsture un pagātne nav sinonīmi – vēsture, manu-prāt, ir stāsti par pagātni, kas tikai atspoguļo mūsu zināšanas par pagātni un ir arī vēsturnieka personības ietekmēti. Tāpēc šodien parunāsim par stāstu stāstīšanu. Iedvesma šādam skatījumam man radās Aleksandra Gavriļiņa lekcijās – profesors radīja pārlicību, ka mēs par maz runājam par vēsturi kā zinātni, kā disciplīnu, kā tādu akadēmisku praksi, kurā kritisks skats metams ne vien uz vēstures avotiem un metodēm, bet arī uz vēsturnieku personību un uzskatiem, kas nav ieliekami tikai un vienīgi nacionālās piederības vai ideoloģiskās pārlicības rāmējumā. Un arī šo sarunu es gribēju vairāk virzīt nevis par to, kas ir bijis, bet par to, kā mēs uztveram pagātni, kā (un kāpēc tieši tā) mēs par to rakstām – kāpēc vēsture ir svarīga, kas tieši tur atklājas, un kādus vēstījumus mēs nododam lasītājiem ar mūsu rakstīto vēsturi.*

Mūsu telefonsarunā jūs pieminējāt frāzi “vēstures izjūtas”, un es domāju, ka tas patiešām varētu būt arī tāds ietvars mūsu diskusijai. Tas, kā mēs saprotam un izjūtam vēstures norises. Saruna ar Marģeru Vestermani par vēsturi kā paša piedzīvoto un par paša pārdzīvoto kā vēsturi. Vestermaņa kungs, vai varat pastāstīt, kā un kāpēc jūs nonācāt līdz vēstures rakstīšanai?

Marģers Vestermanis: Kāpēc es vispār izvēlējos pievērsties vēsturei? Manu tēvu Abramam Vestermanim, kurš bija tipisks ebreju *self-made man*, viņa ļoti ticīgā māte bija nodevusi mācībā augstākā ebreju garīgajā akadēmijā. Viņš bija ļoti apdāvināts zēns. Viņa vecāki dzīvoja Frīdrihštātē – tagadējā Jaunjelgavā. Bet viņš izmuka no tās akadēmijas. Viņa mamma – traki ortodoksāla – nezināja, ka viņš

3 Kopš memoriāla atklāšanas ebreju glābēju apzināšanas darbs turpinās, šobrīd ir identificēti papildus vairāki simti ebreju glābēju, viņu kopskaitam no sākotnēji zināmajiem 273 pietuvojoties gandrīz 500, kā arī ir apzināti vairāki simti ebreju glābšanas faktu, kuros glābēju personība nav noskaidrota. Šobrīd sagatavošanā ir M. Vestermaņa monogrāfija “Cilvēcība tomēr nebija nomirusi”.

ir aizmucis un uzsācis dzīvi Jelgavā. Viņš vakaros gāja uz tehniskajiem kursiem un studēja tālāk tekstilrūpniecības nozarē. Vēlāk viņš nodibināja, tā sakot, savu impēriju, vienu lielu uzņēmumu (R. Vestermane⁴). Tas bija otrās kategorijas liel-uzņēmums, kas 1940. gada augustā tika nacionalizēts.

Tā ražotne, tirgotava un veikals tālāk figurē kā nacionalizēts uzņēmums, un pilnvarotie komisāri sasauca darbinieku sapulci, lai ievēlētu jaunu vadītāju. Uzņēmumā kopā strādāja 175 strādnieki un kalpotāji, Bet viņi saka: “Nē, mēs gribam par vadītāju to “vecu buržuju,” – un ievēlē par direktoru bijušo īpašnieku – manu tēvu. Un tā, redziet, viņš paliek par “sarkano direktoru” un līdz pat vācu ienākšanai dzīvo pastāvīgās bailēs – kas nu būs, jo neprata atbilstoši jaunās varas prasībām organizēt nedz “tricieniņus”, nedz “stahanoviešus” kustības.

Un viņam bija interese par vēsturi. Ne katrs lieluzņēmējs pavada naktis, lasot – visu ko. Viņš perfekti, brīvi un bez kļūdām rakstīja latviski. Prata runāt un rakstīt arī ļoti labā, skaistā, tādā patriarhālā vācu valodā, protams, zināja arī jidišu. Viņš pārvaldīja arī krievu valodu, bet ar tipisko kurzemnieka akcentu. Šajās valodās viņš peldēja kā zivs ūdenī un lasīja par vēsturi. Piemēram, Greca ebreju vēsture 11 sējumos,⁵ pirmā vispasaules ebreju vēsture, reti kāds to visu ir izlasījis. Kamēr ļoti neapmierinātā mamma guļ, viņš caurām naktīm lasa arī romānus, sevišķi iemīļojis bija Stefana Cveiga darbus.

Viņš bija arī Ebreju kluba biedrs. Ebreju kluba telpās Skolas ielā 6 atradās arī Ebreju teātris, kā arī ļoti bagāta bibliotēka. Bibliotekāre zināja, kam var uzticēt grāmatas. Piemēram, no Ebreju kluba bibliotēkas viņš reiz atnesa mājās Hitlera “Mana cīņa”,⁶ citreiz atkal – Trocka “Mana dzīve”.⁷ Man toreiz bija pārāk maz gadu. Bet mana māsa ļoti aktīvi interesējās par politiku. Mans vecākais brālis – mūzikas ģēnijs – interesējās tikai par mūziku un dienu un nakti “dauzīja” klavieres, mans tēvs arī interesējās par mūziku, bet ne tikai par to, protams. Mājās, protams, bija pieejama jaunākā prese – *Jaunākās Ziņas, Atpūta*, Paula Šimaņa liberālā *Rigasche Zeitung*, kā arī *Segodņa*, kas toreiz bija ļoti inteliģenta un vispusīga avīze, un vienmēr arī kāda ebreju avīze jidišā. Tēvs abonēja *Frimorgn* (Rīts) – tā bija tāda intelektuāla jidiša avīze, kuru, protams, 1934. gadā “aizklapēja ciet”, un palika tikai Mordehaja Dubina ortodoksālā *Haint* (Šodien). Tāda bija gaisotne mūsu mājās. Mans tēvs vienkārši interesējās par pagātņi, viņš arī Toru un Bībeles tekstus uztvēra kā vēsturi.

-
- 4 Sekojot ebreju tradīcijai, uzņēmums nosaukts par godu M. Vestermana mātei Rozai Vestermanei.
 - 5 Grätz, Heinrich (1853–1875). *Geschichte der Juden. Von den ältesten Zeiten bis auf die Gegenwart. Aus den Quellen neu bearbeitet.* 11 Bände. Berlin.
 - 6 Hitler, Adolph (1925). *Main Kampf.*
 - 7 Trockij, Lev (1930). *Moja zhizn': Opyt avtobiografii.* Berlin.

Sešu gadu vecumā pie manis nāca ne gluži rabīns, bet *melameds* (relīģijas privātskolotājs). Mēs nebijām ticīgi, bet bijām tradicionāli. Trīs reizes gadā: uz jauno gadu *Roš Hašana*, uz *Jomkipur* – grēku nožēlas dienu un uz svecišu svētkiem – *Hanuku* gājām uz sinagogu, uz Gogoļa ielas⁸ sinagogu. Tur turīgi ļaudis gāja, tā bija “horālā” sinagoga ar ļoti augstas kvalitātes kori. Bet tēvs uzskatīja – un arī tā ir – ticība ir mūsu, ebreju, garīgais mantojums, un mums tas ir jāzina. Arī šodien mans vēstures skatījums ir tāds, ka Bībele sniedz cilvēku izturēšanās modeli. Nekas jauns nav parādījies.

E. E.: *Bet tad sākās Otrais pasaules karš, un viss, ko mēs atpazīstam kā cilvēcisku, it kā sabrūk un pazūd. Nu labi, arī pirms Otrā pasaules kara izveidojušos sabiedrību mums nav nekāda pamata idealizēt. Mēs arī tajā varam atrast dažādas nejaukas parādības, tostarp arī Ulmaņa “latviskās Latvijas” veidošanas rezultātā radušos nacionālo attiecību saspīlējumus, tomēr tas ir nesalīdzināms ar to, kas notiek tajā pašā laikā citviet Eiropā, un pilnīgi nesalīdzināms ar to ārpriekšu, kas notika Holokausta laikā.*

M. V.: Redziet, es Holokaustu mēģinu parādīt kā cilvēku likteņu stāstu. Piemēram, 1941. gada augustā manu brāli uz ielas aizturēja kādi, nu nezinu, kas tie bija, kādi šucmaņi⁹ vai kādi citi... Saņēmām ziņu, viņš ir Centrālcietumā. It kā 15. oktobrī viņš – šis ģeniālais jaunais cilvēks, daudzsološais pianists – kopā ar pārējiem esot nošauts. Mēs jau tobrīd bijām izdzīti no dzīvokļa un atradāmies geto.

E. E.: *Tas – cilvēcība vēsturē – man liekas, arī ir viens no tādiem tematiem, par ko atsevišķi var runāt – arī par dehumanizāciju.*

M. V.: Jūs te tā atkal ļoti moderni un zinātniski, bet redziet – es vienkārši cenšos stāstīt par cilvēkiem.

E. E.: *Rumbulā tika nogalināta visa jūsu ģimene. Jums liktenis bija paredzējis izbēgt no koncentrācijas nometnes un izdzīvot.*

M. V.: No koncentrācijas nometnes “Kaiserwald” sūtīja papildinājumu uz Dundagas koncentrācijas nometni, un tai vēl bija filiāle – Popervāle. Tur esesieši aktīvi būvēja īpašu SS *Seelager Dondangen*,¹⁰ no tās teritorijas izsūtot latviešus. Nu tā bija riktīgi mirtuve. No turienes izbēgt nebija nekādu iespēju.

8 Tagad Emīlijas Benjamiņas iela.

9 Šucmaņi jeb sardzes dienests (*Schutzmannschaften*) – no vietējiem kolaboracionistiem saformēts bruņots palīgpolicijas dienests Vācijas okupētajās teritorijās Otrā pasaules kara laikā.

10 1943. gada beigās nacistiskās Vācijas okupācijas vara, plānojot paplašināt Ieroču SS vienību sastāvu, Dundagas apkārtnē sāka veidot apmācību poligonu “Jūras nometne”. Tuvākajā apkaimē izvietotos koncentrācijas nometņu ieslodzītos izmantoja kā darbspēku šīs nometnes ierīkošanai.

Bēgt varēja tikai 1944. gada vasarā, kad Latvija pārvērtās kaujaslaukā un vācieši sāka evakuēt ne tikai rūpnīcas, bet arī koncentrācijas nometnēs ieslodzītos – uz Vāciju. 1944. gada jūlija beigās vācieši nolēma Dundagas nometni evakuēt, kājām dzenot ieslodzītos daļu uz Ventspili un daļu – uz Liepāju. Kas nevarēja paiet, to nošāva. Bet daudzi arī mēģināja bēgt, es biju viens no tiem, un – laikam Ugāles tuvumā – man izdevās iebēgt mežā.

Pēc dēkainiem piedzīvojumiem es nokļuvu Alfrēda Veismaņa partizānu grupā Dundagas mežos, kas paretam veica operācijas pret vāciešiem Lubes apkaimē. Veismaņa vienībā pārsvarā bija karotāji no latviešu leģiona 19. divīzijas, arī šucmaņi, vīru starpā bija četri krievu karagūstekņi, viens polis vārdā Kazimirs un viens vācietis – *uberjefreitors* (vāc. *Obergefreiter*, instruktora pakāpe militārās struktūrās) Egons Glinke, kurš 1944. gada vasarā bija dezertējis no *vērmahta* (vāc. *Wehrmacht* – Vācijas armija Otrā pasaules kara laikā) zenītnieku vienības. Dzīvē gadās arī grūti ticami paradoksi – šis vācietis kļuva par manu tuvāko biedru, par manu *kamerādi* (vāc. *Kamerad* – biedrs), ar kuru izdzīvojām daudzas bīstamas situācijas. Veismanis sākotnēji mani negribēja pieņemt, jo baidījās par izbēgušo šucmaņu un arī krievu karagūstekņu reakciju, bet vēlāk, nopētījis mani no galvas līdz kājām, nosprieda, ka es jau nemaz pēc žīda neizskatos un būšu rīdzinieks, kurš izbēga no Andrejostas, kad nule mobilizētos tur sēdināja kuģos, lai sūtītu uz Vāciju kā papildinājumu 15. divīzijai. Tā es kļuva par Marģeru Cekulu – tas bija mūsu ģimenes Rīgas nama sētnieka uzvārds.

Vienībā sabiju tikai līdz Otrajiem Ziemassvētkiem – 1944. gada 26. decembrim, kad vācieši to aplenca un grasījās iznīcināt. Biju apjucis un nezināju, ko darīt, jo komandieris bija nozudis, bet mans Egons mani sagrāba aiz apģērba – jārikojas zibenīgi, kamēr aplencēju loks vēl nav noslēdzies. Tā mēs izlauzāmies, ar dažiem šāvieniem pārsteidzot ķēdē nākošos vāciešus. Ar Egonu mēs kopā sabijām tikai piecas dienas – Jaungada naktī viņu noķēra un nošāva.

E. E.: *Un tad karš beidzās. Un jūs sākāt tapt par vēsturnieku.*

M. V.: Tik ātri tas nenotika. Vairākus mūsu grupas puišus apcietināja, spīdzināja, un līdz 1945. gada maijam vēl bija tālu. Vācieši sistemātiski ķemmēja mežus ik nedēļu. Kad iznācu no meža, izrādījās, ka man ir 19 gadu, esmu iesaucamo gados – jāiet “krievos”. Talsu pilsētas milicijas priekšnieks – pavecāks latvietis no Krievijas man ieteica pieteikties milicijas jaunāko leitnantu skolā, “pēc gada tu būsi milicijas jaunākais virsnieks – tomēr labāk nekā zaldāts armijā”. Ar šādu nosūtījumu tiku uz Rīgu. Taču par milici kļūt negribējās. Biju padzirdējis, ka Kronvalda bulvārī atrodas jūrskola. Noņēmis brilles un iekalis galvā redzes pārbaudes tabulu, devos uz turieni, lai kļūtu par kuģa mehāniķi, taču jau bija par vēlu un mani nosūtīja uz upju flotes militarizēto skolu tilta galā, Daugavas kreisajā krastā. Tur vēl tagad stāv tāda māja ar tornīti. Sabiju tur pusgadu. Kamēr

apskatījos, kur Rīgā palikt, man paziņoja, ka redze pasliktinājusies un vajadzīgas brilles. Iestājos darbā Latvenergo un sāku studēt jurisprudenci institūtā, kas dēvējās par *JuZI – Juridīceskij zaočnij institut*.¹¹ Paguvu pabeigt pusotru kursu, kad noskaidrojās, ka neklātienes studijas *broņu*¹² tomēr nedod, jāiet uz klātieni. Pa to laiku no Vācijas koncentrācijas nometnēm bija atgriezies mans tuvākais biedrs, draugu vidū saukts par Jollu – Joels Veinbergs,¹³ vēlākais vēstures profesors un, pēc emigrācijas uz Izraēlu, redzams Svēto Rakstu vissenāko redakciju pētnieks.

Man bija 16 gadu, kad kļuva par apaļu bāreni. Vecāki, ģimenes locekļi, visi radi jau 1941. gada decembrī bija noslepkavoti. Joels bija vecāks, bija LVU Vēstures fakultātes students un kļuva par manu mentoru. Sprotat, kara laikā mēs visi ebreji dzīvojām šausmīgā badā un mūžīgā nāves klātienē. Mēs abi nonācām vietā, kur mēs it īpaši satuvojāmies – Skrundā, kūdras purvā, kur nācās strādāt līdz pilnīgam spēku izsīkumam, kur visas drēbes šķidrajā kūdrainajā ūdenī bija kļuvušas cietas kā bruņas un pa nakti nespēja izžūt. Viņam bija vajadzīga publika, kas klausās. Tiekot konvojētiem uz purvu, viņš mēdza stāstīt: redziet nu, tāds un tāds mākslinieks ir saules lēktu gleznojis. Tāds saules lēkts un šitāds. Un frančiem tie apgaismības laikmeta mākslinieki, kuriem ir tā gaisma, Rembranta gaisma, ēnas un tā tālāk. Citi runāja par to, ko šie gatavojuši kādreiz brokastis, siltas brokastis. Nevis, kā viņa sieva un bērni gāja bojā. Nu, tā mēs tur ļoti cieši sadraudzējāmies. Mūsu sarunas bija tāda niša, kur varēja aizmirsties un justies kā domājošam cilvēkam, nevis vienkārši kā nelaimīgam radījumam, kurš domā tikai par ēdienu, kuru moka izsalkums un pastāvīgas bailes, ka rīt varbūt atnāks un aizvedīs uz mežu. Tā nu, pēckara apstākļos abiem nonākot Rīgā, viņš man teica: “Tev jāiet uz vēsturniekiem.”

Bet man vajadzēja arī kaut kur strādāt. Un galu galā es atradu tādu vietu kā Revolūcijas muzejs, kas bija ar mieru, ka no rītiem es varu nākt darbā stundu vēlāk. Lekciju pirmajā pusē mani pierakstīja.¹⁴ Vajadzēja tikai glaudīt pa spalvai un uzsist uz pleca kursa vecākajai Dzintrai, lai viņa mani pieraksta. Pusdienas laikā es atkal varēju izskriet ārā. Revolūcijas muzejs tolaik atradās Krišjāņa Barona un Elizabetes ielas stūrī, kur vēlāk bija bibliotēka. Izejot cauri Vērmaņdārzam,

11 Juridiskais neklātienes institūts.

12 Atbrīvojums no iesaukšanas obligātajā militārajā dienestā vai mobilizācijas.

13 Joels Veinbergs dzimis Rīgā 1922. gada 1. septembrī. 1940. gadā viņš iestājās Latvijas Valsts universitātes (LVU) Vēstures fakultātē. Joels Veinbergs izdzīvoja koncentrācijas nometnē Rīgā (Mežaparkā), Dundagā un Būhenvaldē. Nepilna gada laikā viņš pabeidza universitāti un 1946. gadā uzsāka darba gaitas LVU un pievērsās savam mūža darbam – Seno Austrumu vēstures pētīšanai. Lielāko daļu sava darba mūža nostrādājis Daugavpils Universitātē. Miris 2011. gada 20. maijā Jeruzalemē.

14 Pierakstīja kā esošu klātbūtnes reģistrācijā.

vietā, kur tagad ir muzejs [Latvijas Nacionālais vēstures muzejs, Brīvības bulvārī 32], tolaik atradās Vēstures fakultāte. Un es jau biju labs fizikultūrietis, arī pirms kara. Bet vienu dienu – ceturtdienās – ir kara katedra,¹⁵ to kavēt iespējas nebija, tā man jāatstrādā. Un tā es strādāju visu laiku bez brīvdienām, arī svētdienās. Sestdienas jau tolaik vēl bija darba dienas. Nu un par cik es jau tā daudz ko kavēju, tad strādāju arī bez atvaļinājumiem. Četrarpus gadu bez brīvdienām.

E. E.: *Joels aizgāja, tā teikt, antīkajā vēsturē. Jūs palikāt – paša piedzīvotajā.*

M. V.: “Pirmā junda: jaunatne Latvijas revolucionārās kustības sākotnē” (1957) – tā bija mana pirmā grāmatiņa. Par 19. gadsimta 70. un 80. gadu *narodo-voļcu*¹⁶ pulciņiem, kas jau bija Staļina laikā vispār aizliegts temats, bet redaktora Lāča¹⁷ sargājošā ēnā zinātniski populārā brošūrā par to rakstīt varēja riskēt. Tā bija romantiska jaunatne, kas bija gatava sevi ziedot labākai dzīvei, un daudzi no viņiem gāja bojā izsūtījumos, viens tika pakārts guberņas cietumā, kas toreiz atradās Kronvalda bulvārī. Turpinājumā es nonācu pie jaunatnes marksistiskajiem pulciņiem, tie jau pārsvarā bija Rīgas Politehniskā institūta studenti.

Savukārt vienīgā monogrāfija, ko es tajā laikā varēju uzrakstīt, bet, tā kā nebiju nevienā zinātniskā iestādē, tā drīkstēja būt ne vairāk kā 11 autorlokšņu gara – “Tā rīkojās vērmahts” (1973). Padomju historiogrāfijā valdīja uzskats, ka visus nacistu noziegumus pastrādājuši esesieši, taču es biju izpētījis vērmahta lomu nacistu noziegumos okupētajā Latvijā.

Grāmatai bija lieli panākumi. Man bija apsolīts, ka varu grāmatu otrreiz izdot paplašinātā variantā, un es jau gatavojos tai paplašinātai monogrāfijas versijai, kad mani izsauca uz izdevniecību. Tur ekonomista Otto Lāča tēvs.¹⁸ Ļoti foršs cilvēks, bijušais Spānijas pilsoņu kara cīnītājs un tā tālāk. Viņš saka: “Zini ko? Nu ir sūdi.” Ir tāda organizācija Marburgā Rietumvācijā – “Ostforschung”,¹⁹ kura publicē pārskatus par to, kas notiek Austrumos. Un tur mana grāmata tika

15 Augstskolās Padomju Savienībā visiem vīriešu kārtas studentiem bija obligāti jāapgūst militārās zināšanas. Šis nodarbības universitātē tika organizētas atsevišķā Kara katedrā (kādu laiku tā saucās arī Speciālās apmācības katedra), kur par mācībspēkiem strādāja padomju virsnieki un mācību valoda bija krievu. Augstskolu beidzēji kopā ar izglītības dokumentu ieguva arī rezerves jaunākā leitnanta militāro pakāpi, bet pēc augstskolas beigšanas jaunos speciālistus regulāri uz vairākiem mēnešiem izsauca uz militārām mācībām.

16 Tautas griba – sociālistiska revolucionāra, teroristiska organizācija Krievijā 19. gadsimta beigās.

17 Rūdolfis Lācis – padomju izlūkdienesta virsnieks, Sarkanās armijas 43. gvardes divīzijas politvadītājs, vēlāk Latvijas Valsts izdevniecības redaktors.

18 Redaktors Rūdolfis Lācis.

19 Ir domāts Herdera institūts Marburgā, kura žurnāls 1952.–1994. gadā saucās *Zeitschrift für Ostforschung*.

uzslavēta. Vēlāk notika vēl lielāka katastrofa – “Amerikas Balsī” trimdas vēsturnieks Andrievs Ezergailis arī bija paslavējis manu grāmatu. Viss, nekādu papildinājumu tev nebūs. Tāds bija tas laikmets.

Mani neinteresēja vēsture kā sociālpolitisks, bezpersonisks process, bet gan laikmeta atmosfēra un cilvēki, piemēram, 19. gadsimta ideālistiskie jaunieši. Pēc tam saskaņā ar manu interešu loku es sāku vākt nacistisko okupantu notiešāto padomju pretestības cīnītāju pirmsnāves vēstules. Atkal bija jāiztur cīņa ar padomju cenzūru, tomēr unikālais krājums “Vēstules nākamībai” iznāca un tika tik strauji izpirkts, ka, man par lielu pārsteigumu, nekavējoties tika izdots otrā izdevumā. Atceros, daudz šķēpu tika laužti par Hado Lapsas figūru, kurš, aizstāvot latviešu tautas nacionālās intereses, bija organizējis plašu dokumentu viltotāju tīklu, kas izgatavoja dokumentus atbrīvošanai no iesaukuma kara dienestā leģionā. Neviens toreiz negribēja šo sarežģīto biogrāfiju publicēt un viņa veikumu pārstāstīt, līdz kamēr tā laika *Padomju Jaunatnes* redakcijas sekretārs Ābrams Kleckins nolēma riskēt. Publikācija izraisīja lielu interesi, taču iekļaut viņa pirmsnāves vēstuli krājuma otrajā izdevumā tika aizliegts.

E. E.: *Šajā vietā gribētos pajautāt par jūsu koncepciju par personības vietu vēsturē.*

M. V.: Man vēsture nekad nav bijis sociāls process, bet spilgtu personību izpausmes iespējas. Redziet, ja jūs gribat runāt par vēstures filozofiju, es uzskatu, ka no tā laika, kad pirmatnējais cilvēks nejauši paņēma kūju un vēlāk to apzināti izmantoja kā ieroci vai kā darbarīku, līdz mūsdienām nekas jau nav mainījies. Tikai vide mainās. Materiālā vide mainās. Bet cilvēks būtībā, sākot no Kaina līdz mūsu dienām... Redziet, tā Vecā Derība, tā Bībele – tā ir viena svēta grāmata: Noasa šķirsts, Grēku plūdi...

Redziet, vēsture ir cilvēku likteņi. Ir Kains, un ir labestīgi pasaules lāpītāji – *Weltverbesser*. Cilvēks, kuram nav materiālo interešu, kurš ir gatavs upurēties sabiedrības labā – tie nav riktīgi – tā uzskatīja padomju laikā. Nu, bet man viņi bija ļoti simpātiski, centos rakstīt par viņiem. Padomju laikā neviens tevi nespieda rakstīt par Staļinu. Bija aizliegts rakstīt par padomju karagūstekņiem, jo tie visi ir nodevēji. Skaitliskā ziņā [Otrajā pasaules karā] lielākais upuru skaits Latvijas teritorijā ir tieši no padomju karagūstekņu vidus. Tie skaitļi daudz kur [padomju historiogrāfijā] ir palielināti, bet nu kādi 100 000 noteikti bija. Es gribēju jau septiņdesmitajos gados par to rakstīt – nevar. Tā jau mēs parasti sakām: vācu nacistu terors, koncentrācijas nometnes, tas, ko radīja Himlers, bet ir jau arī nacistu terors bez Himlera. Kaut vai tās karagūstekņu nometnes, kur 1941. gada ziemā ieslodzītos vienkārši atstāja uz lauka un tur viņi arī aukstumā nomira. Tās nav ne SS, ne SD, ne Himlera vai Heidriha pārziņā, tās bija vērmahta pārziņā. Veco laiku, vēl *kaizera laika* ģenerāļi, karaskolas beigušie aristokrāti to visu tur

pārvalda... Galu galā, pēc oficiālām ziņām, tur bija pāri par pieciem miljoniem gūstekņu. Bet tas taču ir interesanti. Un es par to varēju rakstīt. Tā ir manas grāmatas ceturtā nodaļa. Es šo tēmu aizslēpu aiz nosaukuma "Tā rīkojās vērmahts". Nu ļoti mani tur svītroja nost.

Partijas līnija jau gan arī mainījās. Tas noteica vēsturnieka iespējas. Ja man būtu jāattēlo manas vēsturnieka gaitas padomju laikā, tas būtu kā Mocarta operā "Burvju flauta": Papageno, kuram par to, ka viņš daudz plāpāja, mutei uzlika piekaramo atslēgu. Tā slavenā ārija – hm, hm, hm. Nu, es arī tā.

Es koncentrējos uz biogrāfijām. Cenšoties parādīt vēsturi kā cilvēku likteņus. Nu ne jau apzināti. Kā Mārtiņš Luters teica: *Hier stehe ich; Ich kann nicht Anders – Seit es stāvu, un es savādāk nevaru*. Nu, es neesmu nekāds kristietis, es neesmu nekāds Mārtiņš Luters, bet, ja man jāraksta par kaut kādu stulbu partijas lomu piecgades izpildē, nu tad es labāk iešu rūpnīcā strādāt.

E. E.: *Vēsture nereti tiek saistīta ar nacionālās identitātes un pašapziņas stiprināšanu. Tādēļ tik liela uzmanība arī ir pievēršama ne vien dažādiem vēsturisko procesu vērtējumiem, bet arī aprakstošo vārdu, terminoloģijas izvēlei, kas būtiski veido vēstures emocionālo uztveri, kā arī tematu izvēlei galu galā. Lielā mērā mūsu piedzīvotais veido mūsu kā vēsturnieku personības, tostarp arī vērtību skalas – to prizmu, caur kuru mēs vērtējam un analizējam pagātnes notikumus. Tomēr ir arī jāatceras, ka pagātne sevī slēpj ārkārtīgi daudz ko – tostarp lietas, kas it kā sākotnēji šķietami neierakstās lielajās koncepcijās, tādas lietas, kas reizēm arī rada jaunas koncepcijas, kaut vai runājot par jūsu atklāto par ebreju glābējiem.*

Bet atgriezīsimies pie tā, kā cilvēki raksta vēsturi un kā uztver pagātņi un attiecīgi arī, kāda ir jūsu vēstures uztvere...

M. V.: Es gribētu teikt, ka cilvēku pagātnes uztvere ir atkarīga no viņu personīgās pieredzes. Man tā pieredze ir gūta vēl pirms kara. Kaut kas ir pārņemts no mana tēva interesēm, viņš arī interesējies par cilvēku lomu vēsturē, viņš tā ironiski humoristiskā uztverē teica, ka viss jau ir redzams no Bībeles un Bībeles varoņiem un nevaroņiem, tur viss jau ir pateikts – tas ir cilvēces modelis.

Es gribētu apgalvot, ka, ja man nebūtu nacionālās pašvērtības apziņas, diez vai man būtu pieticis garīgo spēku pēc visa tā, ko es redzēju, ko ar tiem cilvēkiem izdarīja, kā es tur vācu tos liķus, bērnu un sievieti liķus Ludzas ielā.

Kā es uztveru vēsturi? Cilvēces tehniskā attīstība. Neapturami mēs paši sevi iedzenam nebūtībā ar saviem atomieročiem, ar savu mākslīgo intelektu. Ja tas nonāk kādās noziedznieku rokās, kāds izdomās kaut ko, tad nu mēs nevaram viņu apturēt. Un tas progress tehniskajā attīstībā, cilvēka domu lidojums, un viņš grib vēl kaut ko jaunu atklāt. Tas nav apturams. Intelektis grib attīstīties brīvi, atklāt noslēpumus. Viņš nepieņem, ka kaut kas ir noslēpums. Bet vai cilvēks ir ticis tam līdzī – tam tehniskajam progresam? Taču ne.

Vēsturiskās tiesības. Uzskatu, ka nevienam nav vēsturisko tiesību. Tiesības ir dzīvot saskaņā ar citiem. Nedari ļaunu citam. Nu arī vēsture tā ir jāvērtē. Cilvēka bērniņš dzimst. Viņš grib izdzīvot. Viņam ir tiesības, ja viņš nācis pasaulē, tiesības cīnīties par izdzīvošanu. Tas ir tas vēstures dzinulis. Kā? Ko viņš saprot? Kā viņš tiek audzināts? Kas var izdzīvot saskaņā ar citiem vai izdzīvot, darbojoties pret citiem. Nu, tur lielā mērā, es svēti ticu, ir personības loma. Un nejaušības. Tas, ka es negāju bojā tur tajā vācu laika slaktiņā, – vistīrākā nejaušība.

Kas ir tas briesmīgākais? Nav tiesa, ka nāve ir tas briesmīgākais. Normāls cilvēks jau nevar pieņemt, ka tevi neatzīst par cilvēku.

Un kas tad bija tas dzinulis manai turpmākai dzīvei un manai vēstures uztverei? Par Staļinu es nerakstīju. Es uzrakstīju grāmatu “Laikmeti, krāsas un simboli”. Oficiāli skaitījās, ka es rakstu par sarkanā karoga vēsturi. Bet līdz sarkanajam karogam tak bija tik daudz citu simbolu. Nu tur grāmatā 90% ir ne par sarkano karogu; neskatoties uz to, mani apbalvoja vissavienības mērogā.

Redziet, arī tos ebreju glābējus es neizvēlējos nejauši. Vēsture nav bezpersoniska sociālo kataklizmu plūsma, bet to rada cilvēki, personības. Un daudz biežāk, nekā mēs to domājam, tie ir tā saucamie – mazie cilvēki. Kā, piemēram, ebreju glābēji nacistu okupācijas laikā, kuri man ir kļuvuši par cilvēības simbolu.

E. E.: Pagātne ir neaptverami liela piemēru un stāstu krātuve. Pagātnē mēs varam saskatīt it visu, kā jūs pareizi sakāt – cilvēku rīcību modeļus, un man patiesi simpātizē jūsu vēlme ar vēstures stāstiem aktualizēt cilvēības dimensiju, kas reizēm šķietami ir nepelnīti atstāta novārtā. Lielajos vēstures procesos tomēr vissvarīgākais ir ieraudzīt cilvēku – tas zināmā mērā arī piešķir vēsturei jēgu. Saprotams, ir ārkārtīgi daudz nianšu, kas ietekmē ne vien to, kā mēs raugāties uz pasauli, bet arī to, kā mēs rakstām vēsturi, un katra no tām piedod savu jēgu un nozīmi stāstam, ko mēs cenšamies izstāstīt, bet pati šajā mūsu vēstījumā visbiežāk neatklājas. Ir būtiski arī palūkoties uz to prizmu, caur kuru mēs raugāties uz pagātnes norisēm. Un, protams, mūsu piedzīvotais un izdzīvotais, jā – arī izjustais gan lielos vēstures pagriezienu momentos, gan arī šķietami ikdienišķā laika plūdumā, personīgā pieredze ārkārtīgi nozīmīgi ietekmē mūsu vērtējumu un redzējumu uz to, kam vēsturiski ir kāda nozīme. Biogrāfija tomēr ļoti ietekmē arī bibliogrāfiju. Varbūt pat vairāk, nekā mēs ikdienā paši to apzināmies, it sevišķi, ja pētniecības intereses sakrīt ar paša piedzīvoto. Lai cik bezkaislīgi mēs cenšamies būt mūsu vērtējumos un slēdzienos, ikviens vēsturnieks tomēr ir arī cilvēks ar savām atmiņām, savu pieredzi un savu vērtību skalu, ko viņš izmanto, vērtējot arī pagātnes norises. Tomēr, manuprāt, šī cilvēka subjektīvā daba nav nekas tāds, no kā būtu nepieciešamas slēpties, jo no tās izvairīties vienkārši nav iespējams, taču ir tikai godīgi pret lasītāju šo vēsturnieka personības šķautni ļaut ieraudzīt.

AUTOBIOGRAPHICAL HISTORY

An academic conversation²⁰ between historians Mārgers Vestermanis and Edgars Engīzers about the role of personal experience in the perception and writing of history

Summary

This publication continues the cycle of academic conversations between Latvian historians about fundamental issues in history-writing. The current conversation addresses the issue of subjectivity that no historian can shy away from. One of the factors that shapes it is one's personal life experience, and it was this aspect that was in the focus of the conversation with Mārgers Vestermanis, a Holocaust survivor, the founder of the museum *Jews in Latvia*, and well-known Latvian historian.

The discussion addresses the extent to which the historians' life experience affects the range of their research interests as well as their system of values and beliefs and views about different issues – aspects that take expression in their works.

Vestermanis reveals how much his interest in history in general and Jewish history in particular was dictated by his father's interests and passions as well as by the example given by Joel Veinberg (1922–2011), his comrade in concentration camps, who went in for history.

Vestermanis underlines that for him the most important element in any historical narrative is a person. Thus, even writing about difficult themes, such as the Holocaust, he focuses on personal stories, human destinies. To an extent one can say that history is shaped not so much by socio-political structures and processes as by personal life stories, which in fact reveal essentially human archetypes and behaviour models that have not changed since the creation of the Bible texts (and even since earlier times).

The conversation reveals the importance of the historian's personal interest in their research topic in general and how important it was for Vestermanis in particular to be able to write about the topics that appealed to him personally even under the Soviet rule when many historical themes that directly did not support the official propaganda, including the Jewish history, were tabooed.

The conversation led to the conclusion that the historical narrative not only plays an important role in the shaping of one's national awareness but also strengthens the awareness of universal human values whenever the historian is eager to go deeper than national narratives. Mārgers Vestermanis' efforts to reveal the life stories of saviours

20 The present publication represents a shortened version of the circa five hours long conversation. The full record of the conversation has been handed over to the museum *Jews in Latvia*.

of Jews during the Nazi occupation largely is an aspiration to bring the narrative of humanness to public awareness and thus by far beyond transgresses the borders of national historiographies.

The historian's own life story clearly leaves a great impact on their works, especially if they research something that they have experienced personally. The historian's subjectivity is not something that they should try to hide as it is something that they cannot escape from, but it is only honest towards the readers to allow them clearly see the facet of historian's personality.

Pateicības / Acknowledgements

Pateicamies muzeja "Ebreji Latvijā" direktoram Iļjam Ļenskim par palīdzību šīs publikācijas sagatavošanā.

© 2024 Edgars Engīzers, Marģers Vestermanis, Latvijas Universitāte

Raksts publicēts brīvpieejā saskaņā ar Creative Commons

Attiecinājuma-Nekomerciāls 4.0 Starptautisko licenci (CC BY-NC 4.0)

This is an open access article licensed under the Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY-NC 4.0) <https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>.